

गूजरात विद्यापीठ ग्रंथालय

[गुजराती कॉपीराइट विभाग]

अनुक्रमांक ३४४५

वर्गीक

पुस्तकनं नाम ७७६४ ७४१७३/३

विषय ५६३।

૧૬૬ જડી બુદ્ધી.

અથવા

ગુપ્ત વૈદ્યક વિલાસ.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર.

પ્રસ્તર નાનાલાલ મગનલાલ.

રીચીરોડની સડક ઉપર.—અમદાવાદ.

અમદાવાદ માણેકજી કાંધી રત્નસાગર પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં
શા. અમરતલાલ જેશીંગલાઈએ છાપ્યું.

આવૃત્તિ ૧ લી.

સને ૧૯૧૧

પ્રત ૫૦૦

કિંમત ચાર આના.

મહાકવિ પ્રકાશ

આ ચમત્કારી પુસ્તકમાં દરેક જાતના મત્રો, તત્રો તથા શીખવાની વીધી. વશીકરણ પ્રયોગો, જૂત વિદ્યા, જાદુગરા વગેરે કરતાં શીખવાની કળા, હજરતી વીંટી અને ત્રીકાળ બાવનો બનાવતાં શીખવાની રીત. વીજળીની વીંટીઓ, ગંધ પારાનાં અને કપુરનાં પ્યાલા બનાવવાની કળા, ખીશાચ દર્શન, કુર્મી દર્શન, બનિષ્ઠ કથન, જમીનમાં દાટેલું ધન કે પાણી જે રીત, તેવ દ્રવ્યોનું, અગ દ્રવ્યોનું, હંકિકું, કાગડાનાં મોખાનાં ગુરોળી પચાથી શા શા લાભ નુકશાન થશે તે જાણવાની રીત પુષ્કળ અદ્ભુત બાબતો સમાવી છે. કીમત એક રૂપી

નશીબ ફેરવવાની કુચી

આ દુનિયામાંના પ્રાણીમાત્રમાથી ગરીબાઈ, દુઃખ, રોગ, પશુ અને મહોત ઝોલાં કરવાં એ સાથી વધારે જરૂરનું પુનઃ ના છે એટલા સાફ જાગૃતનાં બધાં સાસ્ત્રો, ધર્મો, વિદ્યા કળાઓ અને હજાર ધંધાઓ છે. વાસ્તે પ્રાણીઓને હેરાન કર દરેક જાતનાં દુષ્ટો દુર તથા નાશુક કરવાની કુચીઓ આ પુસ્તકમાં સમાવેલું બાળક પણ સમજી શકે તેવી સરળ મધુર બા વ્યવસ્થા છે. તેથી જરૂર તમે તમારું નશીબ સુધારી સુખી મત્ર પાંચ આનાની પોષ્ટની ટીકોટો મોકલી આ પવિત્ર પુસ્તક એક પ્રત મંગાવીને વાંચી અનુભવ કરશો.

વેચનાર માસ્તર નાનાલાલ મગનલાલ
દીથીરોડની સડક ઉપર—અમદાવાદ

મહુધ જડી બુદ્ધી.

દીવાનાપણું--ગાંડપણું.

કારણો—પ્રકૃતિ વિરુદ્ધ, વિષ વિગેરેથી બિગાડ પામેલું બો-
કરવાથી, દેવ ગુરુ બ્રાહ્મણ સાધુ સંત વગેરેનો તિરસ્કાર કર-
તે, તથા હર્ષ શોક બય વગેરે કારણોથી દોષો વિકાર પામી
તાંના માર્ગ છોડી બુદ્ધિનું સ્થાનક જે મન તેને દુષ્ટ કરી પછી
તે જ્ઞાન આપનારા ઉન્મની નામના જ્ઞાનતંતુઓમાં પ્રવેશ કરે
સારે આ રોગ થાય છે; દિન પ્રતિદિન શરીર તવાનું બય છે. કદના
ને લીધે તેઓ ઉન્મની નામના તંતુઓ ઉપજાવી માણસના
તંતુઓને મોહિત કરી નાંખે છે; તેથી આ રોગ ઉન્માદના
મે ઓળખાય છે.

લક્ષણો—જ્ઞાનતંતુઓમાં મદ ઉપજવાથી તેમાં સાત્વિક ગુણ
રહેતાં અત્યંત રજોગુણની વૃદ્ધિ થાય છે. જેથી બુદ્ધિ સ્મરણ
કેત, સારાસાર વિચાર શક્તિ વગેરેમાંથી પણ સાત્વિક ગુણનો
ગ જે સ્થિરતા તેનો નાશ થઈ રજોગુણના લીધે તેઓ અત્યંત
ચળ બને છે. અને તેથી ગાંડા માણસ ધડીકમાં ગાય છે, ધડી
માં નાચે છે, કુદે છે, રડે છે, હસે છે, ઉડી ઉડીને નાસે છે, વિ-
વેક બાપણું કરે છે, જેને તેને મારવા દોડે છે; વગેરે વિકારો લાગુ
દ છે. તેથી તે રોગ ઉન્માદ, દીવાનાપણું, ચિત્તભ્રમ કે ઘેલછાના
મે પણ ઓળખાય છે.

ઉપાય—આ વ્યાધિ માનસિક એટલે મનના જ્ઞાનતંતુઓના
મગાડનો છે. માટે જ્ઞાનતંતુઓમાંથી રાજસગુણ દુર કરી સદાંત
રે સાત્વિક ગુણનું સ્થાપન કરે તેવાં ઔષધ તો ધણાં છે પણ

ઉન્માદ, વાધ, હીરેટીરીઆ, નીચી આંધ્ર વગેરેથી બમડેલા જ્ઞાનતં
 ઓને સુધારવા વનસ્પતિમાં ખાહી અને જીનું ધી પશુ સારી અઃ
 કરે છે; અને તેથી તે દરેક સ્વતંત્ર રીતે-પશુ આ રોગપર લા
 પડે છે. (૧) ખાહી, ઘોડાવજ, સિંધવ, શંખાવળી, છીણી (એયણ
 માલકાકણી, ઈંદ્રવારણી, લીંડીપીપર એ ૮ જીએ દરેક ત્રણ ત્રા
 જવ બાર, સોનાના વરખ એ જવ બાર, અને વહનાગ એક ત
 બાર, એ સર્વેનું ચુરણ કરી ને ચુરું દસ વર્ષના જીના ધી તોલ
 ચાર સાથે ચટાડવું અને તે પાચા થયા પછી માત્ર સાદી ચોખાને
 બાત, ધી અને મધ સાથે ખવરાવવા. એ પ્રમાણે કેટલાક દિવઃ
 કરવાથી ઉન્માદ તેમજ વાધનું દરદ ગમે તેવું બચંકર અને ગાં
 તેટલું જીનું હોય તોપણ જડ મૂળમાંથી નાશ થાય છે. એમાં બિઃ
 કુલ સંદેહ નથી આ પ્રયોગ સેંકડો દરદીઓ પર અજમાવ્યાથ
 સારા સારા નામાંકિત વૈદ્યરાજે અને ડાકટરોએ છોડી દીધેલા દર
 દીઓ પશુ અજાયબ રીતે સારા થયાનો અનુભવ ધણાને મળી ચુક્યો છે.
 સંતી ચોખા સાથે મધ અને ધી ખાવાનાં છે તે સરખાં નહિ લેત
 મધારે ચોખા પ્રમાણમાં લેવાં, મધ અને ધી સરખા બાગે લેવાથા
 વિપતુલ્ય થાય છે. (૨) તાડની ડાળીઓનો રસ એ તોલા લેમ તેમા
 ના તોલો મધ નાંખીને પીવાથી અગર એકલો રસ પીવાથી પણ
 ઉન્માદનુ દરદ અતિ બચંકર ન હોય તો તેનો નાશ કરે છે. (૩)
 ધતુરાનાં પીળ એકથી માંડીને પાંચ સુધી, પીપર નંગ ૨૧ એ
 એનુ ચુરું કરી ચાર તોલા દસ વર્ષના જીના ધી સાથે સેવન કર
 વાથી પણ આ રોગ મટે છે.

પુરુષોની નામદાઈના ઉપાય.

હેતુ—જે પુરુષ વાજક્રિયા એટલે વીર્ય વૃદ્ધિ કરનારાં ઔષધો

રે ઉપાયો નથી કરતો અને મિથ્યા આહાર વિહાર કરે છે, તે નું વીર્ય ઘટી જઈને અથવા બગડી જઈને તે માણસ ધ્વજ મપણાને પામે છે.

લક્ષણ—એ રોગવાળા પુરુષથી ટાલ તડકો બૂખ તરસ મહે-
વગેરે ઘણાંજ યોડાં સહન થાય છે, તેના પગની પીડીઓ તથા
1 સાંધા ઢીલા થાય છે, તેના બુદ્ધિ બળ અને ઇન્દ્રિયોની શક્તિ
1 થાય છે, તેની મુખ કાંતિ શીઘ્ર લાગે છે, વીર્ય અદ્ય અને
શી જેવું હોય છે, મૂત્રેન્દ્રિય શિથિલ હોય છે, જઠરાગ્નિ મંદ હોય છે.

સાધ્ય અસાધ્ય—મા બાપના રજ અને વીર્યના દોષથી
મથી મળેલી નપુંસકતા તથા મર્મસ્થાનનો છેદ થવાથી થયેલી
1 શક્તિ અસાધ્ય છે. બાકી પાતુની કમતાકાદ હસ્તદોષ વગેરેથી
જેલી નપુંસકતા સાધ્ય છે; માટે તેના ઉપચાર કરવા.

વાજકરણ પ્રયોગો—ધોળી કરેણનાં મળ તોલા ૮૬ લાવી
1 ધુંદીને આઠ શેર પાણી સાથે ઉકાળતાં બાકી બેશેર પાણી રહે
રે ઉતારીને ગાળી લેવું. બાદ તે પાણીમાં બેંસનું બેશેર દુધ
મીને ફરીથી ઉકાળેલાં પાણીનો ભાગ બળી જઈને દુધ માત્ર બા
રહે, ત્યારે ઉતારી લેઈ તેમાં શોધેલો સોમલ તોલો એક તથા
યક્ષ્મ, જવંત્રી, કેસર, લવંગ, સમુદ્રફળ અને કપુર એ દરેકનું
યુ એક એક તોલો નાંખવું; પછી તેમાં થોડી ખાટી છાશ નાંખી-
દહીં જમાવવું. પછી તે દહીંને વલોવી તેનું માખણ કાઢી તેને
મીને ધી કરી એક શીશીમાં તે બરી રાખવું. એનું માખ
કજ દીપું પાકેલા પાન પર ચોપડીને તે પાન ખાવું, એનું ઉપર
પોદશ શેણી તાંબુલ ખાવું, જેથી ગમે તેવી નપુંસકતા આવી હોય
પણ દુર થાય છે, અને સ્ત્રી સંગતી મજા ઘણીજ થાય છે

માથ કરતાં વધારે ખાવું નહિ, તેમજ માંખણ તાવતી વખતે તે વરાળ આંખને લાગે નહિ તેવી સંભાળ રાખવી. દવાથી આસ (ગરમી) વધારે જણાય, તો ઘી દુધ તથા મધુર પદાર્થો વધા ખાવા. (૨) સારા ઉંચા ફમી હોંગલોકનું ચૂર્ણ કરી તેને હોંગ નારસ અને ગેદીના દુધના સાત સાત પટ દેવા. પછી ફાતરાં પેદ હોંગલોકના ત્રણ તોલા ચૂર્ણ સાથે રગદોળાને છાંયે સુકવવી પછ દરરોજ એ દાળમાંથી અડધો શેર દાળ એક સારી નિરોગી બક રીને ખવરાવવી અને તે બકરીનું દૂધ નિકળે તેમાં થોડી બીજ હોંગલોક વગરની અડદની દાળ નાંખી તેની ખીર કરીને સવારન ખાવી, અને સાંજે બકરીનું દૂધ નિકળે તે એમને એમ શેર કાઢ પી જવું. એ પ્રમાણે ૨૮ દીવસ કરવાથી નપુસક હોય તે મદ થાય છે. આ ઉપાય વાત પિત અને કર એમાંની ગમે તેવી પ્રકૃતિ વાળાને પણ લાગુ પડે છે. ઉપરનાં બે ઔષધો પૈકી ગમે તે ઔષધ વાપરનારે સખ્ત પથ્ય પાળવું. માત્ર બહિની શાટલી ઘી દુધ અં આખા સિવાય બીજું કંઈ પણ ખાવું નહિ આસડ ખાય તેથી બ મણા દિવસ ચરી પાળવી, તેજ મરચુ આંબલી અને હોંગ બા. મહિના સુધી ખાવાં નહિ; એ રીતે બરાબર પરહેજ પાળવાન તજવીજ રાખવી જોઈએ.

નસોની સિધિલતાના ઉપાય—નસોની કમજોરથી નપુ સકતા હોય તો સુવરની ચરબી મધ સાથે મેળવીને ઇંદ્રીય મર્દન કરવાથી નસો મજબુત થઈને નપુસકતા જાય છે. અને એરી બીજો સાથે કાઢેલા સાંકના તેલ કરતાં આ દવા દસ ગણું કે કાંઈ સારો માણસ તેનો ઉપયોગ ન

નું લીંઝ બહુ મજબૂત અને લાંબુ થઈ જાય છે. (૨) વાધની રખીનું ઇંદ્રી પર મર્દન કરવાથી પણ નયુંસકતા જાય છે. (૩) 100 કરેણની મૂળને ગધેડાના મૂત્રમાં ધસીને ઇંદ્રી પર લેપ કરવાથી રૂપત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. એ લેપથી સોજે આવે તો ધી ચોપડવાથી 11 રૂં થશે આ દવાઓ અમને લખવાથી મેળવી આપીશું.

પુરુષાતન આપનાર ઉપચારો—આખરાના ઝાડની નજીક મોદીને તેનું મૂળ ઉઘાડું કરવું. પછી તે મૂળને નીચેની બાજુએ ધીરો પાડી તેની નીચે માટીનું એક રીઢું વાસણ મેલી આગુઆ-ગુ અને મૂળ ઉપર મોડી માટી વાળવી. પછી તેનાપર અડાયાં ગણાંનો અગ્નિ કરવો અને તે શાંત થયા પછી પેલું વાસણ કાઢી લેઈ તેમાં પડેલો આખરાનો અર્ક રાખી મેલવો. પછી ગોખર, નાલમખાના, શતાવરી, કૌવચાં, ગંજેહી, બળખીજ, ગજો, આંબળાં, ભાંયકોહોળું હરડે, વાવડીંગ, ચિત્રા, જેડીમધ અને લીંડીપીપર એ ૧૪ ઝીંજે સરખા ભાગે લેઈ તેનું ચૂર્ણ તોલો એક, સાકર તોલો બે, મધ તોલો બે અને ધી તોલો દોઢ સાથે મેળવીને ચાટી જવું, અને ઉપર શેર કઢવું દુધ પીવું તેથી અત્યંત ધાતુની વૃદ્ધિ થાય છે. (૨) કાળા સાપનાં હાડકાંની રાખ રતી ૦૫ લઈ તે ધી સાથે મેળવીને ખાવાથી અત્યંત ધાતુ વધે છે. (૩) જે ઉત્કંઠાના બળા ને માત્ર એકજ મૂળ હોય તેવા ઉત્કંઠાઓનાં મૂળ લાવી ખાંડીને જુકો કરી તે જુકો અડધા તોલાના હિસાબે લેઈ દુધમાં નાંખી પીવાથી પુરુષ કામાતુર થઈ જાય છે. આ દવા પોતાની સ્ત્રી પાસે હોય તોજ ખાવી (૪) ખકરાના અંડકોષ (કપોળાયા), સિંધવ, લીંડીપીપર, અને ધી એ બધાં દુધ સાથે જેમાં પકાવીને ખાવાથી સ્ત્રીનોનો મદ ઉતારવાનું સામર્થ્ય આપે છે. શક્તિ વધારનાર તથા શુભ ભાગ

હિપર લેપ કરવાની ધણીજ અકસીર દવાઓ અમે તૈયાર કરી આપું પરંતુ આવી દવાઓ ઓછામાં ઓછી રૂપીઆ દસની કીંમત વધારેમાં વધારે રૂપીઆ સો સુધીની કીંમતમાં તૈયાર થાય વારંતે એક બે રૂપીઆમાં આવી દવાઓ મેળવવાં ઇચ્છનારે અલખવું નહીં; પણ જાહેરખબરોમાં પોતાનાં ગીનડાં ગાનાર વૈદોનેજ લખવું. કે જેથી છેવટે તેમને સાચો રસ્તો મળે.

સ્થાનન યોગ—કાળા સાપનું હાડકું લઇ તેનો મધ બનાવીને કમરે બાંધવાથી એ મણુકો કેડે રહે ત્યાં સુધી વીર્ય થતો નથી. (૨) કાચડાની પુંછડીની ટોચ લેઇને તણખડા સુગંધીને તેની વીંટી બનાવવી. એ વીંટી ટચલી આંગળિએ ધારે હશે ત્યાં સુધી વીર્ય સ્ખલિત થશે નહિ. (૩) કણુજના ખીજ કોરી તેની અંદર ઘોળા ખરસાંડના ગળના ચૂર્ણ સાથે ખરલ કરો પારો બરી, પછી તે ખીજપર સોનાનું પતરું મઢી લેવું. પછી ૨ વખતે એ ખીજ મોંઢામાં રાખ્યું હોય ત્યાં સુધી વીર્ય સ્ખલિત થતું નથી.

ધાતુવર્ધક ઇલાજ—એક જાયરળને કોરી તેની અંદર ઘો કરણના મૂળનું દુધ બરી, પછી તેના મોંપર જાયરળ કોરતી વખતે નિકળેલો ગરુ—ભુકો દાખી દેવો. પછી તે જાયરળપર ધડેનો આ ચઢાવી ધીના દીવાપર ધરીને લોઢ લાલચોળ થઈ જાય ત્યાં સુ રોકવું. પછી ધડેના લોટનું પડ કાઢી નાંખીને તે જાયરળને ખારી ખરલ કરીને તેમાં મધ નાંખીને મરી જેવડી ગોળિઓ કરવી. અદરેજ સવારે એક ગોળી મધ સાથે ખાવી. સુપ્ત પથ્ય પાળ માત્ર ધણું, ચોખા, દુધ, ધી, સાકર એટલુંજ ખાવું. જેથી અત્યંત ધાતુ વધે છે, અને રતિની ઇચ્છા પણ વધે છે, એ અનેકવાર અભેલું હોવાથી આ દવાઅનુભવ સિદ્ધ પ્રમાણ છે.

વીર્ય વૃદ્ધિના ઉપાય.

વીર્ય વૃદ્ધિના ઉપાય—આસંધ, તલ, અડદ, ગોળ, ધી
સૂંઠ એ સર્વ વસ્તુઓ સમાન ભાગે લઈ તેના લાકડ કરી
૧ ખાવાથી તે બળ, અને વીર્યને વધારે છે.

ઠોવચખીજ, ગોખર, સાલમકંઠ, સાકર, અને આંબળાં એ
, ચૂરણ કરવું, અને પછી તેને મધ તથા દુધમાં મેળવીને
૧થી વીર્યની વૃદ્ધિ થાય છે.

ધોળી ચણોડી, ગોખર, ઠોવચખીજ અને સાકર તેને હસ્તિ
ના મત પ્રમાણે દુધ સાથે મિશ્રિત કરવું, પછી એ તોલા લઈને
ઔષધ જે પુરૂષ રાત્રિએ ખાય, તો તેના વીર્યની વૃદ્ધિ થાય
અને વિશેષ કરીને બળ તથા રૂપ પણ વૃદ્ધિ પામે છે.

તલ અને ગોખરનું ચુર્ણ બકરીના દુધમાં રાંધી, ઠંડુ થયા
૧ તેમાં મધ નાંખીને પીવું, તેથી વીર્યની વૃદ્ધિ થાય છે. ૧

ગાયનું ધી, ઠંડુપાણી, ઉત્તમ જોળન, તરણુ જી, દુધપાન
: સદાસ્તનાન એ છ વાનાં પુષ્ટિ આપનારાં છે.

કાળીમુસલીના કંદનું ચુર્ણ કરી, ગાયના ધીમાં નિત્ય ખા-
ની નાશ પામેલો કામ પુનઃ પ્રાપ્ત થાય છે.

મુસલીના કંદનું ચુર્ણ એ તોલા, તથા ધોળી ચણોડીના મુ-
ચુર્ણ એ તોલા લઈને દુધમાં નાંખીને પીવાથી ગયેલો ધાતુ
: થાય અને પ્રમેહ ગટે.

ગોખરનાં પંચાંગ લાવ, અર્થાત્ મૂળ, ડાળ, ફળ, ફલ અને
૧૩૦ એ પાંચે આ ૧ લઈ લઈને તેનું ચુર્ણ કરી, તે ચુર્ણ દુધ
ના સાકરમાં મેળવીને પીવાથી ગયેલ ધાતુ શાન્ત થાય છે.

પ્રમેહનો ઉપાય

સાકર, દૈવચમ્પીજ, દૂધેલીનું મૂળ, ચિતાવરી, અને સૂં સર્વ ઔષધો સમાન બાજે લઈને ત્રણ દિવસ ખાવાથી દુસ્ત મેહ તુરત મટે છે.

કેસુકાને પાણીમાં પલાળી તે પાણી ગાળી લઈ તેમાં અને કલઈની ભસ્મ નાંખીને પીવાથી પિત્ત પ્રમેહ શાન્ત થાય.

ધંતુરાનાં બીજ, વછનાગ, બંગની શુદ્ધ ભસ્મ, પારો, હાંગિજોક અને ગંધક એ સર્વની નાગરવેલના પાનના રસમાં કરીને ખાવાથી સઘળા પ્રમેહ નાશ થાય છે.

સોળરતી શુંદાદ્રું ચુર્ણ લઈને સાકર અને દુધ સાથે પીવા તથા પ્રમેહનો નાશ થાય છે.

કામવૃદ્ધિનો ઉપાય.

હાંગિજોક જે તોલા લઈને વંતાકમાં ધાલીને પકાવવો. પછી રતી દેવાથી જેનો કામ નાશ પામ્યો હોય, તેના કામની વૃદ્ધિ થાય.

મુત્રકૃન્ધનો ઉપાય.

આકડાનો ખાર ચા તેના બદલામાં સારોખાર જે તોલા ૬ સાકર સાથે પીવાથી ઉષ્ણ, વાત, પિત્ત રોગ અને મુત્રકૃન્ધ એ બંનેનો નાશ કરે છે.

મુત્રરોગનો ઉપાય.

હરડાં, બેહેડાં, આંબળાં, કાકડીનાં બીજ, અને સિંધવ સર્વ સમાન બાજે લઈને તેનું ચુર્ણ કરી ઉના પાણી સાથે ખાવ મુત્રરોગ મટે છે.

પથરી રોગનો ઉપાય.

સાકર અને જવખાર ગાયત્રી છાંયમાં નાંખીને પીવાથી ઉબ્બ તથા પથરીના રોગની પીડા તુરત મટી જાય છે.

કામવૃદ્ધિના ઉપાય.

અશીષુ, વજનાગ, ધંતુરાનાં ખીજ, અને જાયફળ એ સર્વ ભાગે લઈ તેનું સુર્ણ કરી, ગાયત્રી ધીમાં મેળવી તેનો લેપ તે જે મનુષ્યનો કામ કેવળ નાશ પામ્યો હોય, તેના કા-
વૃદ્ધિ કરે છે.

કામેશ્વર ગુટિકા.

અશીષુ, જાયફળ, અને જવત્રી એ ત્રણે ચીજ સમાન ભાગે નાગરવેલના પાનના રસમાં બે પોહોર સુધી ખરલમાં છુટવી તેની ઉત્તમ ગોળી કરવી. અને પછી સુગંધ મિશ્રિત કરવી; કે એલચી અને તજની સાથે વાળવી. અને પછી તે ઉ-
પ પીવું.

મુત્ર વિકારનો ઉપાય.

ભાંગરો, કાળાતલ અને પડવાસ એ ત્રણે સરખે ભાગે લઈને પુર્ણ કરી પાણી સાથે સાત દિવસ ખાવાથી વારંવાર થતો
પ અટકે છે.

ગરમાની ચાંદી.

ચાંદીના કારણો—જનેદ્રીય પર, હાથ, નખ, દાંત વગેરે થાય, ઇંદ્રીને નહિ ધોવાથી, ન્હાની કમ્બરની સ્ત્રી સાથે અત્યંત
પીડા (સંગ) કરવાથી, ઇંદ્રો ઓલાવાથી, ગરમીના દરજવાળી

ભીનો સંગ કરવાથી, મેલા પાણીએ ઇંડી ધોવાથી વગેરે કારણ આ ઝેરી અને ચેપી રોગ થાય છે.

લક્ષણ—પ્રથમ ઇંડી ઉપર એક અગર વધારે ફાંટીએ પડે છે. જેમાં સોયો ધોમ્યા જેવી પીડા, બળતરા, વલ્લર ખૂદા જે રિન્દો થઈ પછી તે ફાંટી ડૂરીને ચાંદી પડે છે, જે દિવસ ત્રણે મોટી થતી જાય છે તેમજ ઉડી ઉતરતી જાય છે. એને ઇંડોપર સોજે આવે છે તથા તાવ વગેરે ઉપદ્રવો થાય છે. કિષકંથનું જોર વિશેષ હોય છે, તો તે પેદામાં બહુ નામતી પણ ઉત્પન્ન કરે છે તથા આખે શરીરે ચિન્કારકના પેંડે ડૂરી નિકળે છે; અને થોડા વખતમાં સંધિવાને ઉત્પન્ન કરે છે. આ રોગ ઘણો પસિદ્ધ છે, તેથી વિશેષ લક્ષણોની જરૂર નથી.

ચિકિત્સા—જોકે આ રોગપર અનેક ઔષધો છે, તો (૧) ઘોળા કરેલુના મુળને પાણીમાં ધસીને લેપ કરવાથી આ પીડા હોય તો પણ મટે છે. (૨) માણસની ખોપરી પાણી ધસીને ચોપડવાથી પણ આ રોગ મટે છે. (૩) કડવાં છુરિ બાયાં એક શેર તથા હુંઠ એક શેર એ બે પાણી સાથે બચ્છણી જેવું કરવું. પછી તેને તેલ શેર ચાર અને પાણી શેર સાથે ઉકાળતાં બહુ પાણી બળી જઈને તેલ માત્ર બાકી રહે તેને માળી લેઈને તે તેલ ચોપડવાથી કિષકંથનું દરદ ગમે તેલ સાધ્ય હોય તો પણ તે મટી જાય છે. વળી એ તેલ ચોપડ મહા ખરાબ વરણુ અને બગદર પણ જડ મુળમાંથી જાય છે આગર ગોટાં (કરકચ) ના પાનાંનો રસ તોલા બે, અને ધીમે સાથે મેળવીને પીવાથી સરવે જ્વરના ઉપદ્રવ જાય છે. (

આંખાની છાલનો રસ તોલા ચાર અને બકરીનું ધી તોલા સોળ સાથે મેળવીને સાત દહાડા પીવાથી પ્રજ્ઞા આ રોગ જાય છે, (૬) આંગરાનો રસ તોલા ૪, તથા બકરીનું ધી તોલા ૪ સાથે મેળવીને પીએ, તેનજ આંદીપર આંગરાનો રસ લગાડે તો પ્રજ્ઞા આ દરદ જાય. (૭) ચોપચીની તોલા ૪૮, પીપર, પીપળીમુળ, મરી, સુંક, તજ, અલકરો અને લવીંગ એ ૭ ચીજો દરેક એક એક તોલો; આકર તોલા ૫૭, એ બધાનો પાક કરીને તેમાંથી સવાર સાંજ એક એક તોલો ખાય તો સર્વ ઉપદ્રવોવાળો ઉપદંશ, પ્રજ્ઞા, ડાહ, પત, બગદર, સંધિવા નપુસકતા પ્રમેહ વગેરે જાય (૮) પારો, મધક, હડનાળ, હાંગલોક, મનસિલ એ પાંચ ચીજો દરેક એક એક તોલો; બોદારસિંઝ અને શંખજીર ભેળે તોલા લેખ એ બધાને એક દીવસ ભેગાં છુટવા. પછી તે ચુર્ણને તુલસી અને ઘઉંરાના રસને એક પટ દેધ તેની ગોળી વાળી રાખવી. એ ગોળી ગોમૂત્ર સાથે ધસીને ચોપડવાથી ઉપદંશના ધા રૂઝ જઠ સાફ થાય છે. (૯) કાથો, સોમળનો ગુંદર, સોપારીની રાખ, શંખજીર અને ખોરડીનીછાલ એ પાંચ ચીજો સરખા ભાગે લેખને તેઓનું બારીક ચુર્ણ કરીને તે આંદી પર દાખવાથી પ્રજ્ઞા દિવસમાં તે રૂઝાઈ જાય છે. (૧૦) પારો મધક, હિંમગોડ, રસકપુર, મોરચુચુ, ખોરાસાની અજમો અને ઘોઘ્ર વજ, એ ૮ ચીજો સરખા ભાગે લેખ ચૂર્ણ કરવું, પછી તેમાં અજમો મેળવી એની ધુમાડી યુક્તિથી અર્થ, પ્રજ્ઞા, ઉપદંશ, બગદર, શંખજીર, વિસ્ફોટક અને નાડી પ્રજ્ઞા વગેરે દરદો પૈકી ગમે તે દરદને દેવા તે તે દરદ જઠ મૂળથી જાય છે. પરંતુ સંભાળ રાખવી કે એની ધુમાડી મોઢાને ન લાગે નહિ તો મ્હોં આવી જશે.

ધુમાડી દેવા વાળાને સુચના—એક શરાવલામાં ખોરડીનાં
 ૧૬ડાના અંગારા ભરીને તે શરાવલું દરદીની જગો નજીક રાખી
 તેમાં ઉપલું ચૂર્ણ નાંખી જહી તરતજ તેના પર વચમાંથી કાણું
 પાડેલું ખીણુ સરાવલું ઢાંકવું પછી તે કાણા પર જુગળાનો એક
 છોડો મૂકી ખીજને છોડો દરદવાળી જગોએ ધુમાડી દેવાની જગાએ
 જુગળા ધરવાથી બરાબર ધુમાડી લાગશે. પણ વધારે જગોએ ધુમા-
 ડી દેવાની જરૂર હોય, તો ખુલ્લા શરાવલામાં એ ચૂર્ણ નાંખી તેને
 ઢાંક્યા વગર દરદી આગળ મુકવું; શરીરે કપડું ઢાંકવું અને મ્હો
 બાહાર રાખવું જેથી કંઈ ધન થશે નહીં.

વિસ્ફોટકનો ઉપાય.

અરડુસી, ગળો, પિત્તપાપડો, નાગરમોથ, ધાણા, પટોળ, સુંક
 હરડાં, બેહેડાં, આમળાં, અને કરિયાનું તથા લિમ્બાની ઢાલ એ
 મર્વ સમાન ભાગે લઈ કવાથ કરી પીવાથી ઘણા દિવસનું વિસ્ફો-
 ટકનું દરદ મટે છે.

વિસ્ફોટક રોગ ઉપર ચુર્ણ.

આકડાના મૂળને બાળીને તેનું ચુર્ણ કરવું. તે ચુર્ણ ચાર
 તોલા લઈ તેની સાત પડીકી કરવી. અને તે પ્રમાણે રોગીનાં બળા
 બળનો વિચાર કરીને મારેલી હરતાલની સાત પડીકીઓ કરવી. આ
 પ્રમાણે કર્યા પછી આકડાના મૂળની ભસ્મના એક પડીકા સાથે
 હરતાલની એક પડીકી આપવી. એ પ્રમાણે સાત દિવસ કરવું.
 પથ્થમાં ચણા તથા બાત સાથે દુધ ખાય તો વિસ્ફોટકના રોગવાળા
 રોગથી મુક્ત થઈ જાય છે. અને તરત સુખી થઈ જાય છે.

વિસ્ફોટક ત્રણ રોગ ઉપર લેખ.

એલચી, નયશ્રણ અને મોરચુચુ એ સર્વ સમાન ભાગે લખતે તેને ગાયના ધી સાથે છુટ્તુ અને પછી લેખ કરવાથી વિસ્ફોટક રોગ દૂર થાય છે.

વિસ્ફોટક ઉપર ગોળી.

ધોરના દુધની સાથે છૂંદ તથા ચોખાને મેળવી, તેમાં હરદે મેળવીને ગોળી ખાય તો વિસ્ફોટકનું દરદ દૂર થાય છે.

સ્ત્રીઓને થતા ગુપ્ત રોગો.

પ્રદરરોગ—મધસેવન, ગર્ભપાત, વારંવાર મૈથુન, શોક, ધાક, બુખમરો, અજીર્ણ વગેરે કારણોને લીધે આ રોગ થાય છે. અને તેથી ગર્ભાશયમાંથી ચોની મારફતે લાલ પીળા કાળા કે ઘોળા વગેરે રંગનો પ્રવાહી ઋતુકાળ સિવાય વારંવાર વહે છે; તે પ્રદર અથવા ધાત જવાનાં નામે ઓળખાય છે. એ રોગ થવાથી સ્ત્રીઓ ઓછી થાય છે, હાથ પગ અને કમરમાં કળતર થાય છે અને તાપ તરસ શીકણ વગેરે ઉપદ્રવો લાગુ પડે છે.

રક્તપ્રદર—ઋતુકાળ સિવાય લોહીના જેવો જે આર્તવ વહે છે તે રક્ત પ્રદર કે લોહીખંડ વાના નામે ઓળખાય છે.

ચોનીકંદ—મિથ્યા આહાર વિહારથી કે ચોનીમાં કંઈ વાગવાથી લોહી અને પર મળીને નાના પ્રણુમ જેવી આકૃતિનો સ્ત્રીની ચોનીમાં જે ગોળો બાઝે છે, તે ચોની કંદના નામે ઓળખાય છે.

ગર્ભરોગ—શોક, ભય, ચિંતા, વ્યાધિ, તિક્ષણ મોરાક, ગર્ભપર દબાણ, પ્રહાર વગેરે કારણોથી ગર્ભ ગળી જાય છે, પડી જાય છે કે વાંકો ચુકો થઈ જાય છે; તે ગર્ભરોગ કહેવાય છે.

છાંડ—વાયુનો કોષ થવાથી ગર્ભને સૂકાવી નાંખે છે, સારે તે છાંડ થયું કહેવાય છે.

મુદ્ગગર્ભ—પ્રસવ વખતે પવન બાળકને આડું કરી નાંખે છે. સારે તે મુદ્ગગર્ભ અથવા આડું બાળું કહેવાય છે. તેમજ પેટમાંથી બાળક હાલચાલ કરતું બધ થાય છે, જણતાં જે પીડ આવે છે તે બધ થાય છે, ગર્ભાણુનું આંગ કાળું કે શીકું પીણું પડી જાય છે, પેટ પુમે છે અને શ્વાસ ગંધાય છે ત્યારે જણવું કે બાળક ગર્ભાશયમાં મરી ગયું છે.

સ્તુતિકા વાતરોગ—જ મની વખતે બાળક પૃથ્વીપર પડ્યું. કે તરતજ યોનીમાં વાયુનો પ્રવેશ ન થાય, તેમ તેને દયાવધી જોખવે. એ પ્રમાણે રક્ષણ ન થવાથી વાયુ પ્રવેશીને તરતજ કળતર, તાવ, તરસ, ધુન્ધરી, સોજા, બારંપણું, શૂળ, ગાંડા, બેશુદ્ધિ, વગેરે ઉપદ્રવો ઉત્પન્ન કરે છે, તે રોગ તરોગ અથવા વાયુના નામે ઓળખાય છે.

સ્તુતિકા રોગ—સુવાવડી સ્ત્રીની ગાવજત કરવામાં મદદરત થવાથી, વિરૂદ્ધ આહાર વિહાનથી વગેરે કારણોથી પાંચ માત દિવસ પછી જે તાવ, સોજા, ગાંડા, શૂળ, નજળામ્, અગ્નિ, પેટ અડવું વગેરે લક્ષણો થાય છે તે સુવારોગના નામે ઓળખાય છે.

સ્તન રોગ—વાયુ વગેરે રોગો કોષાયમાન થઈને સ્તનનાંથી દુધ બગાડે છે, ત્યારે તે દુધ તીખું, ખારું, ખારું, પાતળું, થોડું ગરમ વગેરે અવશુષ્કાણું થઈ જાય છે; સ્તન નાનાં મોટાં થઈ જાય છે, અગર તેઓપર વિદ્રધિ (ગુનડ) નિકળે છે, તે સર્વ સ્તનરોગના નામે ઓળખાય છે.

ધાવણની પરીક્ષા—સ્ત્રીના દુધનાં ટીપાં પાણીમાં નાંખવાથી તે પાણી સાથે મળી જઈ એક રંગ થઈ જાય તો ધાવણ ચોખ્ખું જણવું; અને જુદો રંગ થાય તો બગડેલું સમજવું.

ગર્ભ ધારણના પ્રયોગ.

ગામણી ભેંસનું દુધ બકરીના મૂત્ર સાથે જો સ્ત્રી પીએ તો તે ગર્ભને ધારણ કરે છે.

રજસ્વલા થયેલી સ્ત્રી વડતી વડવાખને ગાયના ધીમાં પીએ, તો તે સ્ત્રી ગર્ભ ધારણ કરે.

નાગકેસર તથા છાર જે સ્ત્રી ગાયના ધી સાથે ત્રણ દિવસ પીએ તો તે સ્ત્રી ગર્ભ ધારણ કરે છે.

રવિવારને દિવસે મૂળ અને પાંદડાં સહિત શરપંખના છોડને કોળેડી એક રંગની ગાયના દુધમાં કન્યાના હાથે વટાવવું; તેમાંથી જો તોલા બાર દુધમાં પીવું એ પ્રમાણે સાત દિવસ સુધી ઋતુ-કાળમાં પીવું. તે પીનારી વધ્યા સ્ત્રીને ગાયનું દુધ, સાઠી ચોખ્ખા તથા શિષ્ટ આહાર ખાવા આપવો. દવા ખાનાર સ્ત્રીએ ઉદેગ, ચિન્તા, બય, દિવસ સુવું, પિએરે કરવું નહિ. તેમજ તેણે અતિ તાદ કે તપ સહન કરવો નહિ.

આ પ્રમાણે સાત દિવસ કરવાથી વાંઝણી સ્ત્રી પણ ગર્ભ ધારણ કરે છે. કાંસકીનું મૂળ પાણીમાં વાટીને પીવાથી ગર્ભ તેવી વાંઝણી સ્ત્રીને ગર્ભ રહે છે.

પારસ પીપળાના બીજનું ચુર્ણ ખાંડ અને ધીની સાથે ઋતુ-કાળમાં જે સ્ત્રી પીએ તે સ્ત્રીને પુત્ર થાય.

ધાવડીનાં ફુલ અને સાકર ઠંડા પાણી સાથે ત્રણ દિવસ ખા-
વાથી પડતો ગર્ભ સ્થિર થઇ જાય છે.

તેમજ કાળા તલ, સાકર, અને કમળકંદને મધમાં મેળવી
સદા ખાય તો તેથી પણ પડતો ગર્ભ સ્થિર થઇ જાય છે.

ગર્ભવૃદ્ધિના ઉપાય.

શતાવરી, સુંઠ, આશ્વત્થ, જેઠીમધ અને ભાંગરો એ સમાન
ભાગે લઇને બકરીના દુધમાં પીએ તો સ્ત્રીના ગર્ભની વૃદ્ધિ થાય છે.

ઠંડા પાણી સાથે જસલનાં ફુલ ખવરાવવામાં આવે તો તેથી
સ્ત્રીઓના ગર્ભની વિશ્વય વૃદ્ધિ થાય છે,

સ્ત્રીના ધાતુ રોગના ઉપાય.

આંમળાં, ધમાસો, વીરણવાળો, સાકર અને જીરું એ સમાન
ભાગે લઇ તેનું ચુર્ણ કરી શાકવાથી યોનિમાંથી જતું પાણી સ-
ત્વરે બંધ થઇ જાય છે.

જેઠીમધ, એલચી, હીમજી હરડે, ગોખરૂ અને પડવાસ એ
સર્વને સમાન ભાગે લઇ કવાય કરી સાકર નાંખી પીવાથી સ્ત્રીના
ધાતુ સબંધી રોગ મટે છે.

અટકાવ બંધ કરવાના ઉપાય.

હરડેની મીઠા ચાર તોલા લઇને ત્રણ દિવસ સાકર સાથે ખા-
વાથી સ્ત્રીનો અટકાવ જતો રહે છે.

દુધાનું મૂળ બકરીના દુધ સાથે સ્ત્રીએ ત્રણ દિવસ પીવું.
હસ્તિ કવિએ સ્ત્રીઓનું રોગોદર્શન સમ્યક્ પ્રકારે નાશ કરવા આ
પ્રયોગ કરેલો છે.

ગર્ભ ન રહેવાના ઉપાય.

પુષ્પ નક્ષત્ર અને રવિવારના થોડે ધનુરાનું મૂળ લાગીને કમરે બાંધવાથી વેશ્યા અને વિધવા વગેરે સ્ત્રીઓને ગર્ભની ઉત્પત્તિ થતી નથી.

ખાખરાનાં ખીજની રાખ, ઠંડા પાણી સાથે પીવાથી સ્ત્રીને ગર્ભ રહેતો નથી.

બોરડીની લાખને તેલમાં ઉકાળીને જે તોલા જે સ્ત્રી પીએ, તે તેને શરીરથી કદિપણુ ગર્ભ રહેતો નથી.

જે સ્ત્રી હાંગની સાથે તેલ ઉકાળીને જે પાંચ દિવસ પીએ તે તેને કદિ પણુ ગર્ભ ઉત્પન્ન થતો નથી.

ગોળ અને તેલ તેમાં ગિરાનું ચૂરણુ મેળવી ત્રણ દિવસ જે સ્ત્રી ખાય, તે સ્ત્રીને પુનઃકદિ ગર્ભ રહે નહિ.

કારેલીના રસનું પાન કરવાથી તથા જીરો ગોળ અને અડદ ખાવાથી અથવા જાસુલનાં મુકાં પુષ્પ ખાવાથી; એટલે કે એ ત્રણે ઉપાયથી ગર્ભ રહેતો નથી.

પ્રદરના ઉપાય.

ઉદરજવ, અતિવિષ, સૂંઠ, મરી, પીપર, ખીલી, નાગરમોચ, અને ધાવડીનાં ઢુલ, એનું ચુર્ણુ કરીને જે સ્ત્રી ખાય તે તેથી સ્ત્રીનો રક્તશ્રાવ નિશ્ચય દુર થાય છે.

કેતકીની જડ પાણી સાથે ધસી સાકર મેળવી પીવાથી સ્ત્રીનું પડતું રક્તિર બધ થાય છે.

સ્ત્રીને પુષ્પપ્રાપ્તિનો ઉપાય.

હિંગ, સંયળ, સૂંઠ, મરી, પીપર, અને ભારંગ, એ સર્વ ચીજો

સમાન બાજે લઈ તેનું ચુર્ણ કરી સહેવાતા ગરમ પાણી સાથે શક
વાથી ગમેલો અટકાવ પુનઃ પ્રાપ્ત થશે.

ચોનિશોફનો ઉપાય.

સુંઠ, અને સારોડીનાં મૂળને બકરીના ધી સાથે ઘસીને ભેષ
કરવાથી સજોગથી ઉપગ્રસ્તો સોજો દુર થાય છે.

સુતિકા રોગનો ઉપાય.

ઠંડું, દેવદાર, વજ, સરગવો, સુંઠ, મરી, પીપર, આકડાતું મૂળ
અને દશમૂળ એનો ક્વાથ કરી પીવાથી સુતિકાના સર્વ રોગ મટે છે.

પ્રદરરોગનો ઉપાય.

સાકર, રાજ, હરડાં, બેહેડાં, અને આંબળાં એ સર્વ સમાન
બાજે લઈને પાણીમાં પીવાથી સ્ત્રીઓનો ઉત્તવા, પ્રદર અને પિત્ત
સંબંધી રોગ મટે છે.

ભૂતપ્રેતાદિ દોષ નિવારણ અંજન.

લસણ, ગરી, સાપની કાંચળીની બસ્મ, કાચકાળ, હાંમ, અરી
કાની છાલ, સાયુ, ઈંગોળની મીઠા અને લીંગોળિયોની મીઠા એ
સર્વને સમાન બાજે લઈને તેનું ચુર્ણ કરી ગરેડાના મુત્રમાં ઘસીને
આંજવાથી સર્વ પ્રકારના ભૂતપ્રેતાદિ દોષ મટે છે.

સચળા દોષ ઉપર અંજન.

પીપર, સિંધવ, મોરચુથુ, ગરી, અને હાંમકાળી લિંગોળિયો
એ સર્વને સમાન બાજે લઈને લીંઘુના રસમાં ગાળી કરીને આંજ
તો સચળા દોષ મટે છે.

સ્ત્રી સાસરે રહે તેવો ધુપ.

કુતરાની વિષા, કાળા બિલાડાની વિષા, ભુંડની વિષા, ગધે-
ડાની વિષા, ચુગળ, સરસવ, સાપની કાંચળી અને રાઇ એ સર્વ
સમાન ભાગે લેવાં તથા લીંબોળના ૧૦૮ કાંટા લેવાં, તથા ખીલીના
કાંટા પણ તેટલાજ લેવા. અને ઘોડાની રજ લેવી એ સર્વને એકત્ર
કરીને તેનો ધુપ સ્ત્રીને દશ દિવસ આપવો, તેથી સ્ત્રી અવશ્ય સા-
સરે જઇ પુશ્પી રહેશે.

સ્ત્રીઓના રોગના ઉપાય.

પ્રથમ—આસો પાલવની છાલ, નરનાનાં મૂળ, દાર હળદરનું
લાકડું અને ડાબનું મૂળ એ ન્દરેક તોલો તોલો લેઇ ખાંડી ચટાણી
જેવાં કરી ચાર તોલા યોગાના ધોવરામણ સાથે રાતના પલાળી
ચુકવાં. સવાગના યોળી મસાળીને પાણી ગળી લેવું પછી તેમાંથી
ચાર તોલાને હિસાબે દિવસમાં ત્રણવાર પાવું.

(૨) દેડ ઉંચરાના ફળને ખાંડી ભુકા કરી તેમાં સાકર તેંચા
મધ નાખી ચાર ચાર તોલાના કાકુ વાળવા. એ દિવસમાં ત્રણવાર
આવાથી સર્વ જાતના પ્રદર મટી જાય છે.

(૩) આસોપાલવની છાલ તોલા ૪, બકરીનું દુધ તોલા ૩૨,
પાણી તોલા ૩૨, આ બધાનો કિકાળો કરતાં પાણીનો ભાગ બળી
જતને દુધ મટી રહે ત્યારે તે દુધ પીવાથી દરેક જાતના પ્રદર, રક્ત
પ્રદર એ તથા ત્રણ દિવસમાં જાય છે.

રોગીનો રોગ—કડવી તુંબકી ત ખાંજ, નેપાળાના ખીજ, લીડી
પીપર, ઘોળ, દારનું શીશુ, જવખાર. મીંઢળનાં ખીજ; એ બધાનું ચૂ-

ચુઈ કરી તે યોનના દુધ સાથે ધુઈને જાડી બત્તી બનાવવી. એ બત્તી યોનીમાં રાખવાથી ધણા દિવસથી બાંધ થઈ ગયેલો અટકાવ તત્કાળ આવે છે. (૨) ઇંદ્રવારણીના મૂળને પાણી સાથે ધસીને તેનો કપડાની બત્તીપર લેપ કરી યોનીમાં રાખવાથી પણ અટકાવ આવે છે. ઇંદ્રવારણીને કડવી કાલંગડી અથવા ઝેરકચોલી પણ કહે છે. મૂળ ન મળે તો ફળનો ધુમડો યોનીમાં દેવો. (૩) એક બીજોરામાંથી નિકળે તેટલા બિયાને વાટીને ચૂર્ણ કરવું પછી સ્ત્રીને જ્યારે અટકાવ આવે ત્યારે પહેલેજ દિવસે તે બધું ચૂર્ણ દુધ સાથે પાછ દેવું; જોથી યોની સ્તંબધી સર્વે રોગો દૂર થઈ ગર્ભ રહે છે. એક વખત એમ કરવાથી ગર્ભ ન રહે તો મે ચાર ઋતુ-અટકાવ આવતા સુધી કરવું (૪) ઘોળા બોંચ રીંગણીનું મૂળ દુધ સાથે ધસીને એ મુજબ પીવું જોથી ગર્ભ રહેશે. આ ઔષધી અત્યંત ચમત્કારીક છે (૫) ખાખરાના બીજના રાખ તોલો એક અને શેકેલી હાંપ તોલો બે પાણી સાથે ઉપર મુજબ વાપરવી.

યોની કંદ—કડવા તુરીયાનાં બીજને પાણી સાથે ધસીને તેને લેપ કરવાથી યોનીકંદ થાય છે.

ગ. નં. ૨: ૧—ઇંગાળીનાં મૂળને દૂધમાં ધસીને પીવાથી જને મરેલાં છોકરા આવતાં હોય, તેને લાગ્યા આયુષ્યવાળી પ્રજા થાય છે. આ ઉપાય પડતા મહિનાથી એટલે ગર્ભ રહે ત્યારથી માંડીને તે પ્રસવ થતા સુધી ક. ૩

બાં. ૫. —રજિતારે માલ કણ્ઠીનાં મૂળને કાઢી લાસીને કાળા કપડામાં વિંટળી સુતર સાથે ગર્ભણીની કમરે બાંધવાથી એ મૂળ કમ હોય ત્યાં સુધી ગર્ભપાત કે ગર્ભ આવ થતો નથી. પ્ર-

સવ કાળના દિવસો નજીક આવે એટલે આ મુળાયું કમરેથી છોડી નાખવું. નહિતો એ મૂળ કમ બાંધેલું હશે ત્યાં સુધી પ્રસવ થશે નહિ. આ મૂળ તેની કિંમત સવા રૂપૈયા અમારે ત્યાંથી તૈયાર મળશે. (૨) કુંભાર હાંદલાં ધડે છે, તે વખતે તેના હાથે ચોટે છે એ માઠી લાવીને બકરીના દુધમાં ઓગાળી તેમાં મધ નાંખીને પાવી.

છાંડ—આસગાધનું ચૂર્ણ તોલો એક અને દુધ તોલા આઠ એ મુજબ દિવસમાં ત્રણવાર પાવું.

મૂઢગર્ભ—પ્રસવ વખતે સ્ત્રી કષ્ટાતી હોય તો ધી સાથે સાંપની કાંચળાનો પુખાડો યોનીમાં દેવાથી તત્કાળ પ્રસવ થાય છે. (૨) ધ્રાણા અગેડાના મત્રેવા મૂળને કમરે બાંધવાથી તત્કાળ પ્રસવ થાય છે. તેમાં વળી એવા ચમત્કાર છે કે અંધેડાના મૂળને ઉપાડતી વખતે મૂળ તુટી જાય તો કન્યા અને ન તુટે તો બાલુવું કે પુત્ર અવતરશે. (૩) કજોરનું ગળ, કલિહારીનું મૂળ, તેપાળો, વછનાગ અને પાવણ્ય ભેદ એ બંધાને પાણી સાથે ઘસીને તેનો ફુંદી અને પેદાપર લેપ કરવાથી મુઝેલો ગર્ભ પણ નિકળી જાય છે. (૪) આકડાનાં પાંદડાની વચલી તમાં એકવીસ લાવીને તેની જુડી બાંધવી તે જુડી યોનીમાં આઠ આગળ ઉંડી ધાલી રાખવાથી જીવતા, મુઝેલા આડા આવેલા એ દરેક ગતના ગર્ભો તત્કાળ પ્રસવ થાય છે. એ નસોનું ચૂર્ણ કરીને ફાડડાનાં પળુ ગોળું / કામ થાય છે. (૫) ગર્ભાણીની ઓળ ન પડતાં જ્ય તો કલિહારીના ગળાને પાણી સાથે ઘસી હાથે પગે લેપ કરવાથી ગર્ભ નોરનું દુધ માર્યે બરવાથી તત્કાળ ઓળ પડે છે.

ફૂંડિયા બાળકોના—ધી અગે બરવારનું ચૂર્ણ તોલો બે

પીવાથી, અગર વાંસનાં પાનાંનાં ફણુમાનો ક્વાથ જવખાર નાંખીને મદિરા સાથે પીવાથી દૂર થાય છે.

મુત્તીકા—સુવારોગ—ધોળા કંઠાસળીયાના ઉકાળામાં લીંડી પીપરતું ચૂર્ણ ચાર વાલ નાંખીને પીવાથી, અગર કંઠાસળીયાનો ઉકાળો રાતનો વાસી રાખીને સવારમાં પીવાથી, અગર તેના મૂળનું ચૂર્ણ ખાવાથી સુવા રોગના સર્વે વિકારો દૂર થાય છે.

સ્તનરોગ—ઈદ્રવારણીના મૂળને પાણીમાં ઘસીને લેપ કરવાથી સ્તન વિદ્રધિ (ગુમડું) મટી જાય છે. (૨) સરયવાનાં મૂળ ચાખીને તેનો રસ મળવાથી તથા લેપ કરવાથી પણ સાત દહાડામાં સ્તન વિદ્રધિ મટે છે. (૩) ભોંય કોળાને અગર સતાવરીના મૂળને દૂધમાં ઘસીને તેમાં કાળું ૧૦ તોલા દૂધ તથા એક તોલો શાકર નાંખીને પીવાથી ધાવણુ ઓછું આવતું હોય તો તે વધારે આવે, છે. (૪) સારસા પેરેલા, પહાડ મૂળ, દેવકાર કરીયાતુ, મોરવેલ કડુ ચળો, સુંઠ, મોચ, ઈદ્રજવ એ બધું મળી ચાર તોલા લેધને તેનો ઉકાળો કરીને પીવાથી બગડેલું ધાવણુ સુધરે છે.

વાંઝીયાપણું અને તેના ઇલાજ.

કેટલીક સ્ત્રીઓને જ્યારે અમુક મુદત સુધી ગર્ભ રહેતો તથા સારે જપતપ યજ્ઞયાગાદિ કરે છે ત્યાં સુધી તો ઠીકઠીક છે, પણ કેટલીક વેળા ખીબ્બ પુરૂષના સમાગમમાં આડે મારે ઉતરી જાય છે. તેમાં વળી જે પુરૂષની સ્ત્રીને વધારે હોકરાં હોય છે તે પુરૂષ ઉપર તે મોહ પામે છે. આથી તે અનિતિના અવારો વોર કુવામાં પડી પાપના પાણીમાં ઝુડે છે. પોતાના ગર્ભસ્થાનમાં જે દોષ દોષ તેની દ્વા લેઈ મટાડવા શિવાય પરપુરૂષથી હોકરાં થવાની આશા રાખવી

એ તબ્બત મુખપાછળ છે. અને જંત પારકા પુરુષોથી છોકરાં થતાં હાય તો બેચ્છાઓને ત્યાં હજારો જાતના પુરુષો જાય છે ને તેથી તેમને જ્યાંતો છોકરાઓનો દમજોજ થઈ જાય ।

કુદરતની ઇચ્છા દરેક સ્ત્રીને સંતાન હોય તેવીજ હોય છે, પણ કેટલીકને ઋતુશ્રાવ વખતે જે સંભાળ રાખવાની, તે નહીં રાખવાથી અને ખીજા કારણોથી આ રોગ લાગુ પડી જાય છે. ખાટે તેવા વખતમાં કોઈ જલ્દ ખાતરાન અને વિદ્વાન વૈદ્ય કે ડાક્ટરની સલાહ લેઈ દવા કરી એજ પગારે ઉત્તમ માર્ગ છે. કમળનું ફરી જન્મું, ગર્ભચાંડ અને કમળના બાવિ અને સોજાં હોય, શરીરમાં નરમી વધી ગઈ હોય, કમળમાં ચાંડા પડે છે તથા ગર્ભસ્થાનમાં પડદાનો સોજો થઈ આવે, ચાંદી કે પરમીયાના રોગ થવાથી ઘાત વડેલી હોય, કે પોતાના પુરુષમાં કંઈ જાતના રોગ હોય તો તેથી પુત્રોત્તી થતી નથી. આ બાબત તપાસ કરવાની રીત નીચે પ્રમાણે છે.

ધાંડ અથવા જવના સાત માન દાણા જુદા જુદા માટીના કોશ વાસણમાં નાંખવા પછી એક વાસણમાં પુરુષનો પેશાબ અને ખીજા વાસણમાં સ્ત્રીનો પેશાબ નાંખવો. એવી રીતે સાત દીવજ મુઠ્ઠી સ્ત્રી પુરુષ પોતપોતાના વાસણમાં એક એક વખત પેશાબ નાંખે જેના પેશાબથી દાણા જાંત તે વાંઝિયાપણાનું કારણ નથી, પણ જેના મૂત્રથી દાણા ન ઉગે તે રોગી છે અને તેણે દવા કરાવવી જોઈએ.

બીજી રીત એવી છે કે જે કાચના પ્યાલામાં પાણી બરી એકમાં પુરુષનું અને બીજામાં સ્ત્રીનું વીર્ય નાંખવું જે વીર્ય પાણીમાં ડૂબી જાય તે વાંઝિયાપણાનું કારણ નથી, અને જેનું વિર્ય ડૂબે નહિ તેણે દવા કરાવવી જોઈએ.

ત્રીજી રીત—ઘાડું એટલે કદ નેને કેટલાક દુધીયું-દુધેલું દુધેલી કહે છે તેના મુળમાં સ્ત્રી પુરૂષ વારાફરતી પેશાબ કરે અને નેના પેશાબથી તે સુગંધ નળ તે વાંઝિયાપણાનું કારણ છે.

ઉપર પ્રમાણે પરિક્ષા કરવી અને પછી જેનામાં રોગ જણાય તેણે મારા વિદ્વાન ડાક્ટર કે દેશી વૈધ હોય તેની દવા કરવી કે નેથી બચીપ્યમાં સંતાન થશે. આ બાબત જુના શાસ્ત્રીય દેશી વૈદક ગ્રંથોમાંથી ચુટી કહાડેલા ઉપાયો નીચે પ્રમાણે છે.

પહેલો—જ્યારે સ્ત્રી મારીક ઋતુશ્રાવણી થાય ત્યારે તેના ત્રીજે દીવસે રાત્રે એક રૂપીઆભાર મેથી થોડા પાણીમાં પલાળી રાખવી ને એથે દીવસે સહવારમાં તે ન્હાય ત્યારે તે મેથીને વાટી તેમાં થોડી સાકર નાંખી પાછ દેવી. આ રીતે બે ત્રણ માસિકશ્રાવ વખતે કરવાથી ગર્ભ ધારણ કરશે.

બીજો—હાથીદાંતના ભુકાને લુગડામાં ચાળીને ખાંડ સાથે મેળવી રાખવું. સ્ત્રી રજસ્વાલાથી મુક્ત થાય પછી નવ ગહિના ને સાત દિવસ સુધી ખાવું.

ત્રીજો—નયદળને બારીક વાટી લુગડા-વડે, ચાળીને ખાંડ સાથે રજસ્વાલા પછી ત્રણ દિવસ સુધી હથેળી ભરીને ખાવું. તેના ઉપર ફક્ત દુધ, ખાત અને ખાંડનું બોજન કરવું.

ચોથો—આસગંધ એટલે આસોદ, આસસ કુટી છણીને રજસ્વાલાની શરૂઆતથી તોલા ૦૧ થી ૦૩ સુધી ખાવું. બોજનમાં દુધ ખાત ને ખાંડનું વાપરવી.

પાંચમો—દિરામોળ અને નવમાગર સરખે બામે સેઈ ખર-બરમાં બારીક વાટી એક એક તોલાની ગોળાઓ બનાવી સ્ત્રી ૨૪

સ્વાલી થતાં દરરોજ એકેકી ગોળી ખાવી.

છઠ્ઠો—હાથીનું મૂત્ર સંભોગ કર્યા પહેલાં અને સંભોગની વખતે પીવું.

સાતમો—કાંઠા અશોળિયાની જડ ના તોલો લેષ પાણીમાં વાટીને
ગાડા ગાયના દુધની સાથે પુરવે ખાવું ને સ્ત્રીને ત્રણ દીવસ ખવરાવવું.

આઠમો—કાળા ધંતુરાનાં કુટ્ટ વાટી મધ તથા ધીમાં મેળવી ખવરાવવાં.

નવમો—સમુદ્રજળ એક થોડા દહીની સાથે ગળાવવું.

દશમો—કાંકણિયાં અપ્પલ કચ્ચાં, જેને કાચકાં કહે છે તેના
ગર સ્ત્રીના ધાવણમાં વાટી ખતી કરી થોનીમાં રાખવો.

અગીઆરમો—અગરમો ધણા દીવસ એક હથેલી બરીને ખાવો.

બારમો—બાજ પક્ષીની હથાર લુગડામાં લગાવી દીવેટ કરી
ઋતુઆવ થઇ ગયા પછી થોનીમાં રાખવી તથા થોડી મધમાં મેળવીને
ખવરાવવી.

તેરમો—કચ્છતરની અધાર ઋતુઆવ પછી થોનીમાં રાખવી.

આ ઉપાયો દેશી છે માટે સુચ બાધઓએ નીતિમાં રહી
દોષ વિદ્વાન વૈદ્યની સલાહથી તેની સલાહ પ્રમાણે ખાવી અને દોષનું
નિવારણ કરવું કે નેથી મનની ઈચ્છા પરિપુર્ણ થશે.

ભગંદર.

લક્ષણ—મળદારની બાબુએ બે આંગળ ઉપર એક ફેલ્લી
થઇ પછી તે ફુટે છે. આરે તેમાં ચાળણીની માફક એક બે ચાર
અગર અનેક છીદ્રો પડે છે; જે ભગંદરના નામે ઓળખાય છે.

ચિકિત્સા—(૧) તિલાકીના હાડકાંને હરડે :પહેલાં અને આં
બજાના પાણીમાં ધસીને લેપ કરવો (૨) એજ મુજબ કુતરાના હા.

હકાંતો લેપ કરવાથી પણ આ રોગ સારો થાય છે. (૩) માણસના હાડકાંને સાત દિવસ સુધી તેલમાં પલાળી રાખવાં, પછી ધુપેલ વગેરે કાઢે છે તેવીજ રીતે પાતાળ ચંત્રથી તેનું તેલ કાઢવું. એ તેલનો લેપ કરવાથી વજ્ર, ભગદર, ગરમી, ચાંદી, વિસ્ફોટક, શીરગ વાલુ વગેરે દરદો ગમે તેવાં બચકર હોય તો પણ મરી જાય છે. આ તેલ માણસેલ નામે ઓલખાય છે, અને તે ઇચ્છેલા દવા આપકોફોર્મ કરતાં દ્રવ્ય ગણી વધારે શક્તિ ધરાવે છે, (૪) જંગમમાં જડીબુટ્ટો સંબંધી જે ઔષધીઓ છે, તે ગધાં કરતાં અંકોલમાં કંઈ વિલક્ષણુજ ગુણુ રહેલો છે. અને તે પૈથી કેટલાક ગુણુ એના અત્યુત છે કે અંકોલના તેલમાં કોઈ પણ વસ્તુનીનું ખાજ ભીંજાવીને વાળ્યું હોય તો એક કલાકની અંદર તે ખીજમાંથી જાડ વેલ વગેરે તૈયાર થઈને તે ઉપર યજ્ઞ દ્રવ્ય ધ્યાની થેસે છે. વળી કોઈ માણસ હજમત કરાવીને એ તેલ ગાયે ધસે તો તરતજ પાછા વળે છે. વગેરે અનેક અમતકારીક ગુણુ છે. અને તેથી તેના આવા સારા ગુણુને કીચે જે કદી કોઈ અતિ ઉંડા ધામાં તેનું તેલ પુરવામાં આવે. અગર નાસુર ભગદર વગેરેપર લગાડવામાં આવે તો એ બધું તરતજ સાર થઈ જાય છે; અને તેથી આપકોફોર્મ કરતાં કરતાં એ તેલ કરોડગણું વધારે ઉપયોગી છે. પરંતુ અદસોસ ! કે અંકોલના ખીયામાં તેલ ઘણુંજ કમતી હોય છે. અને તેથી તે સહેજ નીકળી શકતું નથી. તે કાઢવાની કીયા માત્ર સાધુ સંત મહાત્માઓજ જાણે છે. મહા મુખીએ એ નાધારી પાસેથી મેળવેલી તે કીયા સર્વ લોકોના પાતાઈ પમે ગત્રે પ્રકટ કરીએ છીએ. અંકોલનાં ખીજપરનાં ... હી નાંખી તે માંહેલી મીજી કાઢીને એ મીજી ... નાંખી, પછી તે ખીયાને કાં

સાની ચાપીમાં મુકી તેઓનાપર ચણાના ભોટનો લેપ કરવો, અને પછી તેઓના મોઢાંપર ટંકણખારનો થોડો લેપ કરીને તે ચાળી સુકાંત તે ખીયાં તડકે મુકવાથી તેમાંથી સુખપુર્વક તેલ નિકળે છે જે ઉપર કહેલ સર્વ કામોમાં વપરાય છે.

દ્રાક્ષના ગુણ.

દ્રાક્ષ, સાક્ષાત્ મધુર છે તેનો રસ તથા પાક પણ મધુર છે. મૂત્રનું વિસર્જન કરે છે. બારે, સ્તિગ્ધ, વીર્યને વધારનાર અને ટાઢી છે તેમાં ઘુસાપણું છે. નેત્રને દિતકર છે. *મદાલય, વાત પિત, રક્તક્ષય, ક્ષયરોગ, શ્વાસ, ઉધરસ, તાવ, તરશ, સ્વરભેદ, અને મોં-માની કડવાસ દૂર કરનારી છે.

પાકીને કાચી કેરીના ગુણ.

કેરીનું મરવા વાત, પિત, અને કફ કરનારા છે, જેમાં ગોટલી બધાયલી હોય છે તે કફ અને પિત કરે છે. પાકેલી કેરી બારે અને મીઠી છે. કફ, વીર્ય અને કાન્તી દેનારી છે. વાતને દૂરનારી અને તુષ્ટિ તથા પ્રુષ્ટિ કરનારી છે. પાકી કેરીનો રસ હૃદયને આ-નંદ આપનાર, સ્તિગ્ધ, શ્વિકર, સુગંધથી પુર્ણ હોવાથી વૈદ્ય તેને વખાણે છે. આવો ઉત્તમ રસ, એક મુખવડે ખાતાં તૃપ્તિ નહિ થાય જાણી મંડકના કકડા જેટલો રસ ખાવા માટે શિવે પાંચ મુખ કયાં હતાં.

ખાટાને મીઠા દાઢમના તથા ખોરના ગુણ.

મીઠું દાઢમ પિત્તાદિક ત્રિદોષને શમાવે છે. ખાટું દાઢમ જરૂર ગરમ છે, ને પિતાને વધારતું નથી તેમ ઘટાડતું પણ નથી. પણ

* મદાદિ માદક પદાર્થની ઉપયોગથી જે રોગ થાય છે.

કફ તથા વાયુનો નાશ કરે છે. મીઠું તથા ખાટું દાઢમ ઝાડાને રોકે છે તથા ક્ષયને દિત કરનાર છે.

બેર સિન્ધ, હલકુ, જઠરાગ્નિને વધારનાર અને રચી કરનાર છે. વાત, પિત્ત, ને ઘટાડનાર છે ને કફ તથા મેદને વધારનાર છે.

નારંગીના ગુણ.

નારંગી, અમ્લ ખાવા ઉપર રચિ કરનારી છે. વાતને નાશ કરનારી છે, મીઠા રસની અને જરા ખટાસવાળી છે. તે પાકી તથા પીણી અને રસદાર થાય છે, ત્યારે દૃષ્ટિને આનંદ આપનારી થાય છે.

રાયણુ અને બકુલફલના ગુણ.

પાકેલાં રાયણુ સિન્ધ, તૂરાં, મીઠાં અને ભારે છે. શ્રીમંતોને તે પ્રાપ્ત થાય છે. બકુલફલ સિન્ધ, તૂરાં, મીઠાં, દાંતને મજામુતી આપનાર અને દાંત શુદ્ધિ કરનારાં છે.

કરમદાં અને લકુચના ગુણ.

કરમદાં નૈતુસિદાયક, ખટમધુરાં, તૂરાં, સુખદાયક, અને મોઢાને શુદ્ધ કરનારાં છે.

લકુચ—ક્ષુદ્ર પ્રણુસ બધી જાતના ફલોગાં નકારે, ત્રિદોષ કરનાર અને વીર્યનો નાશ કરનાર છે.

લીંબુના ગુણ.

લીંબુ ઉષ્ણ, ખાટું, જઠરાગ્નિને જગાડનાર, બધી જાતના ગુદમ તથા શ્વેત નાશ કરનાર, અજીર્ણ વિપુલકા અને કૃમિનાશક છે.

આંબલીના ગુણ.

જુની આંબલી બ્રમ અને ગ્લાનેને કરનારી છે, હલકી છે.

કદ્દ વાતને દૂર કરનારી છે. તૃષ્ણાને મટાડનારી, મલાવરોધને દૂર કરનારી અને અગ્નિને પ્રદક્ષિ પમાડનારી છે.

આંમલાના ગુણ.

આંમલા શીતળ, વીર્યને વધારનાર, ખારાશ વિના ખીજ બધા રસવાળાં છે. ત્રણે દોષને હરનારાં હોવાથી બધી જાતના દુષ્કેમાં શ્રેષ્ઠ અને આંખને તાકાત આપનારાં છે.

આંમલા, ગુંદા અને ખારેકના ગુણ.

“પ્રાચીન મલક” એટલે પાણીમાં થયેલાં આમલાના ઝાડનું નામ છે. એ ઝાડના આમલાં ત્રિદોષને શમાવનાર ને જરા બારે છે.

ગુંદાં, ટાઢાં, મીઠાં, કદને નાશ કરનાર અને બારે છે.

ખારેક બારે, ટાઢી, મીઠી, વીર્ય વધારનારી, શરીરને પુષ્ટિ આપનારી, પિત્ત તથા વાયુને દૂર કરનારી દાહ, શોષ અને નિઃસ્પ્રાણતાને હરે છે.

કેળાંના ગુણ.

પાકાં કેળાં, વીર્યને વધારનાર, કદને કરનાર બારે કૃત્તિકર પિત્તરક્તને મટાડનાર, જરા ટાઢાં, તૂરાં, અને મીઠાં છે. કાચાં કેળાં બલ આપનાર, ઝાડાને રોકનાર, તૂરાં, તાઢાં, કદને મટાડનાર અને જલદીથી પચી જનાર છે. જંગલી કેલાનાં ગુણ કાચા કેળાં જેવાંજ છે.

ચારોલી, બેરની મીઠને કરમદાંતા ગુણ.

ચારોલીનાં શુદ્ધીર્યને વધારનાર, પિત્ત તથા વાયુને મટાડનાર, બારે અને તાઢાં છે. ચારોલી, વીર્યને વધારનાર, પિત્ત તથા વાયુને મટાડનાર અને મધુર છે.

† કચ્છરમાર વાગ્યાથી અતો દુખાવો.

બોરના ઠલિયામાંની મીઠા ઉપરના જેવાજ ગુણવાળી છતાં તરણ, હલદી અને ઉધરણને મઠાડનાર છે. કરમઢાં ખાટાં, રચિ કરનાર, તરણને હરનાર અને પિત્તને વધારનાર છે.

જાંબુ અને કોઠાંના ગુણ.

જાંબુ પરશેવો, પિશાબ અને જાડાને અટકાવનાર છે. કંઠને અદિત કરનાર છે. શ્વેસ્મને હરનાર છે, બારે છે, વાતકર તાઢાં છે. કાચાં અને પાકાં કોઠાં જાડાને રોકનાર, વિષદોષ હરનાર છે. કાચાં કોઠાં કંઠને અદિત કરનાર, તથા દોષને ઉપજવનાર છે. અને પાકાં કોઠાં વાધણી, હલદી, અરચિ અને ત્રિદોષને સમાજનાર છે.

નારીએલના ગુણ.

ટોપડું સિન્ધ, મૂત્રને શુદ્ધ કરનાર, મધુર, પિત્તનાશક, શીતલ, ધાતુને વધારનાર, પુષ્ટિ આપનાર, તૃપ્તિ કરનાર, અને બારે છે. નારીએલનું પાણી સિન્ધ, મૂત્રને શોષનાર, મધુર, પિત્તને હરનાર, તાઢું, ધાતુને વધારનાર, તરણ અને વાયુને હરનાર, હલકું અને અગ્નિને દીપન કરનાર છે.

સેવફલ અને અંજીરના ગુણ.

શેવ અંજાવાણું ફળ, પિત્તને હરનાર. જ્વર દુર કરનાર, કર નાશ કરનાર, રચિ કરનાર, પુષ્ટિ કરનાર, હલકું અને અગ્નિને વધારનાર છે. અંજીર સારા સ્વાદવાળું, પાકમાં મધુર, બારે, તાઢું, કઠ અને આમ વાત કરનાર છે.

પરવર, ઘિલોડા અને વંત્યાકના ગુણ.

પરવર પાકમાં મધુર, રચિ કરનાર, કૃમિ નાશક અને હૃદયને આનંદ આપનાર છે.

ધિસોડાં, અશ્વિને હરનાર, મધુર અને ત્રિદોષ નાશક છે.

વંસાક, તીખાં, કડ્ડયાં, મરમ, મીઠાં, ખારાં, બૂખને વધારનારાં, હૃદયને આનંદદાયક, શ્વિ કરનારાં, પિત્તને રોકનારાં, કફ તથા વાયુને છતનારાં, બધા શાકમાં ઉત્તમ છે.

કાલેરાં અને ટીડોરાં.

કારેલાં જઠરાગ્નિ પ્રદિપ્ત કરે છે, અત્રમાં જલદીથી પચે છે. જરાક તીખાં અને કઠને હરજી કરવામાં સારાં છે.

ટીડોરાં સ્વાસ કાસ, તૃપા, રાજ્યક્ષમા, પિત્ત, રક્તપિત્ત, તાવ, દાઢે પગે ચતી બળતરા અને કફને નાશ કરે છે તથા સ્ત્રીના દુધને વધારનાર છે.

વામનેત્રાઓ જેની સોનાના ધરેણા જેવી પ્રતિમા કરીને વક્ષઃત્વજ ઉપર ધારણ કરે છે. તેનાં જે કારેલાં સર્વ શાકોમાં શ્રેષ્ઠત્વ કેમ ન મેલવી શકે ?

ગલકાં પિત્ત-વાયુને હરનાર, પચ્યા પછી કઠને દુર કરનાર, તાવ ઉપર દિતકારક (એટલે તાવ વાસાને ખાવા લાયક) મિઠાશવાલાં. અશ્વિને વધારનાર જાડાને પાતળો કરનાર બધા શાકમાં શ્રેષ્ઠ છે.

કોણુ વિર્યને ઉપજાવનાર, ખસ્તિને શુદ્ધ કરનાર, વાતપિત્તને છતવામાં સપર્થ તેમજ વેલા ઉપર થનારા બધી જ્વતના રૂખોમાં શ્રેષ્ઠ છે.

કાકે-કા. બુધુચ અને કરીરકના ગુણ.

કાકે-કા. બુધુચ અને ટાંઠા પાણીથી ભરેલી છે. બુધુચ બુધુચ અને કરીરક મધુર, ઘટ્ટ, થોડું કડ્ડુ અને એટલે મોડું કરનાર.

કુંભળીના ગુણ.

કુંભળી વાતનાચક્ર, અમ્લપિત કરનાર, તીખી તીક્ષ્ણ, ભારે, થોડી ઉષ્ણ વીર્ય, કફ-વાતથી થનાર મુત્ર વ્યાધિ-અરશ ઉપર અસર કરનાર તથા કફ, બળ અને જઠરાગ્નિને વધારનાર છે.

ચીલની ભાજના ગુણ.

મોટા પાનડાની ચીલની ભાજ અરશને હરનારી ઝાડાને પા-તજો કરનારી, ખુદ્ધિ, બળ, તથા અગ્નિને વધારનારી, અને વિપાક વખતે ખારવાળી નાને તીખી હોય છે નહત્યા પાંદડાંની ચીલની ભાજના ગુણ મોટા પાનની ભાજ જેવાજ હોય છે.

ગળોની ભાજના ગુણ.

ગળોની ભાજ અથવા જીવંતી નામની ભાજ સંજીવની, કંઠને અહિત કરનારી, આંખને શાયદો કરનારી, રસાયન રૂપ અને સંન્યાસિયોને અપથ્ય (એટલે સંન્યાસિયો નહિ ખાવાનો હેતુ છે), ટાઢી મધુર, ભારે અને બધા શ્વાકામાં ઉત્તમ છતાં ત્રિદોષનો નાશ કરનાર છે.

ટાંક વિગેરે ભાજના ગુણ.

ટાંકની ભાજ ભારે, મલ-મૂત્રને બરોબર લાવનારી, ચીકણી, ટાઢી અને કફ કરનારી છે. છાંછની ભાજ ઝાડાને રોટનારી છે. કસુખીની ભાજ ભારે, પિત્ત કરનારી, રક્ષ અને ખાટી છે. ચણાની ભાજ ખાટી, પાક અને રસમાં મધુર અને કફથી પચનારી છે.

લુણી વિગેરે ભાજના ગુણ.

મોટા પાંદડાંની લુણીની ભાજ કફ વાતનો નાશ કરનારી, ખારશવાળી, સ્વેદવાળી, ભારે અને ટાંઢી છે.

નાના પાંદડાની લૂણીની ભાજી કફવાતને નાશ કરનારી, પેટને ચડાવી પચાવનારી, તોતડાપણું આંદ વાણીના દોષને હરનારી અને આમનો નાશ કરનારી, છે.

સરસવની ભાજી ભારી, ગરમ, મળ-મૂત્રને રોકનારી, અને ત્રિદોષને હરનારી છે.

પોથીની ભાજી, સારક, મદદારક, અને ભારે છે.

વટાણાની ભાજી અને અગથીયાના પુલના ગુણ.

વટાણાની ભાજી વાતહારક, કફ—પિત્ત નાશક અને ભારે છે.

અગથીયાના પુલ રતાંધળાપણું દૂર નરનાર, તથા કાંક ટાંદા અને ગરમ છે.

મેથીની ભાજી અને સરગવાના પુલના ગુણ.

મેથીની-ભાજી રક્ષ, મલ, મૂત્ર અને વાયુને બંધ કરનાર છે.

સરગવાના પુલ અગ્નિને વધારનાર છે, કડવાં તીખાં અને સોળને હરનાર તથા દસ્ત સાફ લાવનાર છે.

શેકુની ભાજીના ગુણ.

શેકુની ભાજી અરશને હરનાર, ત્રિદોષનો નાશ કરનાર, બુદ્ધિ આપનાર, અંતિસારને હરનારી, રચિ કરનારી, અને તાવવાળાને હિત કરનાર છે.

સૂરણના ગુણ.

સૂરણ રચિકરનાર, કંચ નાશ કરનાર, ઇન્દ્રિય શુદ્ધિ કરનાર, હલકું, જઠરાગ્નિ પ્રદિપ્ત કરનાર, અને અરશના રોગવાળાને અત્યંત હિતકર છે.

સાઠી ચોખા મગ અને વટાણાના ગુણ.

સાઠી ચોખા શરિરની સ્થિરતા કરનારા, તાંદા, મિકાશવાશ્વ ઝાડને રોકનારા, હલકા, રક્ષ, અને બધા દોષને છતનારા છે એ રસાસિયાવાળા ધાન્યોમા મગ શ્રેષ્ઠ છે ને જરાક વાયડા છે, વટાણા વાત કોષ વધારે કરનાર છે.

ચણા અને તુવરના ગુણ.

ચણા રક્ષ, વાયડા અને અમ્લપિત્તના ક્ષયને કરનાર છે.

તુવર વાયડી છે. પણ જો તેમાં ધી એળવાને ખાવામાં આવે તો પિત્ત, કફ અને વાયુનો ક્ષય કરે છે.

અડદ વિગેરેના ગુણ.

અડદ સ્નિગ્ધ, વાયુનાશક, બારે, ગરમ, મળ, પિત્ત અને કફને ઉત્પન્ન કરનાર છે. તેમજ કાંતિને વધારનાર. તથા વીર્યને વધારનાર, અને દ્રાવ કરનાર તથા મૂત્રાદિ આણુનાર છે.

કોચખીજ વિગેરેના ગુણ અડદ જેવા છે.

ચોળાના ગુણ.

સીંગમાંથી થતા અનાજ (ચોળા) રક્ષ, બારે, વધારે દિપ્તાને લાગનાર, અને વાયડા છે. આ ઠેકાણે ચોળાને કવિ કહે છે કે હે રાજમાય તું સિંગમાંથી થનાર કઠોળમાં તિફળ છે એવું શાસ્ત્ર કહે છે તે ખોટું નથી. કારણ કે જહાએ અડદ જેવા રોણુકર (કઠોળ) ને મુકી તને રાજપદ આપ્યું તે તારે નક્કાબજ જાણવું.

ધઉંના ગુણ.

સાગી પાણેલા હાડકાંને સાંધનાર, મધુર, બારે, સિતલીય

વીર્યને વધારનાર, સ્થિરતા કરનાર, જનોનું જીવન, સ્તિગ્ધ, અનુસો-
મન કરનાર, વાત-પિત્ત રોગમાં ચોજવા ચોગ્ય એવા ધૃતિ તે
દેવસોદને પણ કેમ પ્રિય ન હોય !

તલના ગુણ.

તલ ગરમ, શરીરની આમડીને સુંવાળી કરનાર, વાળને વધા-
રનાર, પુષ્ટિ કરે, ધાતુ અને અગ્નિને વધારનાર, પાકમાં તીખા,
ખળને વધારનાર, થોડા પિશાબને લાવનાર, શીત સ્પર્શ અને ભારે છે.

ગાયના દુધના ગુણ.

ગાયનું દુધ ખળ આપનાર, સ્ત્રીઓના સ્તનમાં દુધને વધારનાર,
શ્વાસ, હૃદય, મનની વ્યથા દરનાર, કુષ્ઠ તથા તૃષ્ણાને મટાડનાર,
કરઠ્ઠતથા ક્ષીણ થયેલાઓને હિતકાર, વાયુ અને પિત્તના નાશ કર-
નાર તેમજ જીર્ણિવર, મૃતકૃત્ત અને રક્તપિત્તને મટાડનાર છે. એ
મલને-એટલે જાડાને સાજ લાવનાર તથા જીવનીય છે. તેમજ મદ્ય,
અમ, અને ભ્રમને દરનાર વીર્યને અતિશે વધારનાર તથા મુખ દ-
શર પ્રસન્નતા દેખાડનાર અને પુષ્ટિ કરનાર છે. આવા ગુણવાળું ગા-
યનું દુધ પુણ્યશાળિયો પીએ છે.

બકરી અને ભેંસના દુધના ગુણ.

બકરીનું દુધ શ્વાસ, તાવ, ક્ષય, રક્તપિત્ત અને અતિસારને
દરનાર તથા હલકું છે.

ભેંસનું દુધ, જ્યોત્સનાગ્નિ તેજ હોય તે જેને ઉધ આ-
વતી ન હોય તેને હિત કરનાર તેમજ ભારે અને શીતળ છે.

ઉંટણી તથા હાથણીના દુધના ગુણ.

ઉંટણીનું દુધ હલકું, કૃમિ, શુષ્ક, ક્ષય, અર્શ, વાયુ, કર્મ,

પેટનું ચઢવું સોજો અને પેટના દરદોને મટાડનાર છે.

હાથણીનું દુધ શરીરની સ્થિરતા વધાવનાર તથા યોડુંક રક્ષ છે. આના સેવનથી શરીર દૃઢ થાય છે.

ઘેટીના દુધના ગુણ.

ઘેટીનું દુધ, ગરમ, ક્ષત્યને હિતકર, વાત રોગને હરનાર, પિત્ત, કફ, શ્વાસ અને વાધણી ઉત્પન્ન કરનાર તથા શ્રોતાશ્રાવ કરનાર તથા ભારે છે. ગાયનું દુધ તથા ધી પથ્થ છે અને ઘેટીનું દુધ તથા ધી કુપથ્થ છે.

ઘોડી અને સ્ત્રીના દુધના ગુણ.

ઘોડીનું દુધ, ખાડું, ખારું, હલકું, હા ૧-પગમાં આવેલા વાને જીતનાર, જડ અને ગરમ છે. સ્ત્રીનું દુધ, કુઅભિધાતને મટાડનાર, લોહીને સુધારનાર, વાત, પિત્ત, તથા તરશને મટાડનાર છે.

દહિના ગુણ.

દહિં ખાડું છે, પાચન ક્રિયા વખતે પશુ ખાડું છે; ગરમ છે. ભારે છે, ઝાડાને રોકનાર છે. અજીરણ કરનાર છે, વાયુને હરનાર છે, રક્ત, પિત્ત, બળ, વીર્ય, અગ્નિ, સ્થુલતા, સોજો અને કફને કરનાર છે.

છાશ અને દહિનાં પાણીના ગુણ.

છાશને માટે સદા તત્પર એવા દેવ પશુ ગાયને પામે છે. તેના જેવુંજ એટલે છાશના ગુણ જેવુંજ દહિંનું પાણી છે (જેને

૧ વાગાપાણી અથવા દરદ.

કહે છે.) તે શોધક છે, તે અત્યંત લઘુ એવા ઓતની શુદ્ધિ કરનાર તથા વાયુ અને ઝાડાને સીધે રસ્તે લઈ જનાર છે.

છાશના ગુણ.

અરચિ, કૃત્રિમવિષ, વધારે ધી ખાવાથી જે પીડા થાય છે તે પીડા, પાંદુરોગ, મૂત્રાવરોધ, સંમહણી, અરશ, ગુદમ, પ્લીહોદર, અને શોફોદરઃ એટલા રોગથી પીડાતા રોગિયોએ છાશ પીવી. વાત અને કફને છાશ નાશ કરે છે. એ ગરમ, તૂરી, રક્ષ, ખાટી, હલકી અને અગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનારી છે. છાશનો ઉપયોગ કરનારે યાદ રાખવું કે આ બધા ગુણ તાજી છાશ માટેજ સમજવા.

માખણના ગુણ.

માખણ તાજું હોયતો જ સાફ જણાવું. તે ટાદું, વીર્ય બળ, અગ્નિ, અને કાન્તિને વધારનાર છે. ઝાડાને બંધ કરનાર છે. વાયુ રોગથી જે મોદું વાંકું થયું હોય તો તે મટાડનાર છે. પિત્ત, વાયુ, અરશ, ઉરક્ષત, ક્ષય, અને કાસનો નાશ કરનાર છે.

ધીના ગુણ.

ધી આયુષ્ય, બુદ્ધિ, સ્મૃતિ, ધારણશક્તિ, અને કાન્તિને આપનાર છે. બાળક, વૃદ્ધ, અને ગાયન કરનારાઓના) કંઠને હિત કર, બળ અને વીર્યને વધારનાર, વાતપિત્તનો નાશ કરનાર, આંખના દરદીને ઉપયોગી તથા તાઢિયા તાવને દૂર કરનાર છે. આવા આવ્ર ધણા ગુણ ધીમાં છે. કંકળના રણકારવડે સુંદર હાથવાલી કાંતાએ ભોજન સમયે પિરમેલું નુતન-નવું-તાજું-ત્રી જેમણે ખાધું નમી, તમણે જન્મ પામીને કેવળ રાપનું જ બક્ષણ કરેલું છે એમ સમજવું.

પરચુરણ રોગોના ઉપાય.

(૧) ગાયનો દાંત પાણીમાં ધસીને માત્ર તેનું એક કરવાથી પણ તત્કાળ બદ, ગાંઠ, શુભડ, કંઠમાળ વગેરે ગરે બચકર હોય તો પણ ટુટી જાય છે. (૨) એ મુજબ હાથીને વાપરવાથી પણ તત્કાળ તેવોજ ફાયદો થાયછે. (૩) સરપ આપ્તાના ધોવરામણમાં ધસીને તેનો સેપ કરવાથી પણ પ્રભુ જાયછે. (૪) મિલાકીના હાડકાને હરડે બંદુડાં અને આમળાતળાના પાણીમાં ધસીને એપડવાથી દરેક જાતના પ્રભુ અને પણ મટેછે. (૫) પારો, ગધક, બોદારસિંગ, સિંદૂર, લાલ દુધાવેલું મોરચુથુ, ઘાળો કાથો, પાપાણુ બેદ. હાંગળોક, રત્નક. એ ૧૦ ચીજો સરખા ભાગે ભેદ ખરસ કરી પાણી એ મર્વનાથા ચરણે જુનું ધી અને સર્વથી અડધુ મીણુ ભેદ ધી તથા મીણુને એક વાસણમાં ઘાલી ધીમા અગ્નિ પર મુકવું. મીણુ એગળીને ધી સાથે મળી જાય ત્યારે તે વાસણ નીચે ઉતારીને પાણી તેમાં પેલું ચૂર્ણ મેળવી દેવું. એ રીતે તૈયાર થયેલા એ મર્વમળી પટ્ટી લગાવવાથી દરેક જાતના પ્રભુ નાડીવણુ, સંધોવણુ, હાડીયાવણુ, ગભીર નાસુર એ સર્વેનો નાશ થાયછે. એનો અનુભવ હમરોવાર લેવાયેલો હોવાથી આ ઉપાય અક્સીર જણાયો છે. (૬) દેડકાની ચરખીનું તેલ લગાડવાથી જે માણુનું અગ્નિ તેલ વગેરેથી દાઝ્યો હોય અને નાને આપ્તા સ્ત્રીરની આમટી બળી ગઈ હોય, તો પણ તત્કાળ દાહ થઈ જઈ આરામ થાયછે.

